

A két világháború közötti kultúrpolitika és hatása a felnőttképzésre

Martinkó József*

Valamit magára adó történész soha nem aktualizál, hanem a kutatott történelmi tényeket közli a legjobb tudása szerint. Én most engedve a jelenlegi politikai „dívatnak” a két világháború közötti időszakról foglalkozom, a mára vonatkozó esetleges párhuzamok felfedezését az olvasóra bízom. Nyilván ez a rövid tanulmány csak egy vázlatnak tekinthető, a téma ennél sokkal bővebb irodalma mellett.

Véleményem szerint a felnőttképzés fejlődéstörténete sokáig egyéni kezdeményezésekhez, ezeket lehetővé tevő művelődési korszakokhoz kapcsolódik. A felnőttoktatás története egyben intézmények és emberek története, akik fontosnak tartották a másik ember gyarapodását. Másrészt a XX. szd. első fel nem tárgyalható a XIX. sz. második felével való kapcsolat nélkül.

Sokáig az egyházak voltak a művelődés egyetlen hordozói. Mégis a reformáció idejére tevődik az a pont, amikor a protestantizmussal, urbanizációval együtt megjelenik az a típusú műveltségigény, hogy a tudást mindenkinek valamilyen fokon átadjuk anyanyelven, mert a közösség fejlődését ez teszi lehetővé. Másodsorban pedig a magas fokú tudás átadását világi intézmények köré szervezzük meg. Ennek hatása a felvilágosult abszolútizmus korában csökkent, de a két világháború között is meghatározó jelentőségű volt.

A felnőttképzés intézményesülésben a XIX. század közepe táján ment végbe nagy előrelépés. Kiindulópont a felvilágosodás kora. Az alapeszme az, hogy az emberek közti egyenlőtlenségnek legfőbb oka a tudatlanságukban rejlik, következésképpen művelődéssel megszüntethető. Az önművelés legfontosabb eszköze az elmúlt egy-két évtizedben a könyv volt. Igazából az intézményesülés Magyarországon a tárgyalt időszakban ment végbe, ez fejlődött és visszafejlődött az egész XX. században, ebben sokszor a nyugat európai minta volt az alap (pl. a népfőiskolai mozgalomban).

A XIX. század második felében Dániában és más skandináv országokban, majd Európa szerte kifejlődik a népfőiskolai mozgalom. A felvilágosodás racionalizmusához képest nagy szerepet kap az érzelem, az esztétikum, a nemzeti tradíciók ápolása és a vallás.

Más irányba húz ugyanakkor az ipari fejlődés, a klasszikus kapitalizmus és a munkásmozgalom előretörése.

A gépek kezelése szakértelmet és magasabb általános műveltségi szintet kíván, valamint a munkásság nagyobb részt követel a kulturálódásban, és speciális politikai

* Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
E-mail: martinko.jozsef@ke.hu

képzésre tart igényt. A munkásszövetségek felnőttképzési, kollektív önképzési funkciókat is betöltenek.

A németországi alakulástörténetben minden megtalálható, itt „minden megtörtént.” A felnőttképzés rövid, de fontos állomását jelentik a Weimari Köztársaság törekvései. A demokrácia és a szabadságesszme jegyében kísérleteket tettek, keresték a felnőttművelődés szerves építkezésének útjait. 1927-ben megalapították a népfőiskolák országos szövetségét.

A gazdasági világválság hatására a felnőttképzés központi feladatává vált a munkanélküliek elhelyezkedési esélyeinek javítása. A világ minden tájára szétszóródott felnőttoktatók és más értelmiségiek aktivitása igen elterjedt volt. Párizsban, Koppenhágában, Stockholmban, Londonban és Sanghajban kísérleteket tettek „szabad német népfőiskolák” működtetésére. A hitlerista hatalom eközben hozzáfogott a teljes képzési rendszer centralizációjához és radikálisan fajelméletű átszervezéséhez. A népfőiskolák helyébe „népképzési helyeket” állítottak és 1937-ben létrehozták a „felnőttképzési birodalmi munkaközösséget.” Angliában először elterjednek a vasárnapi iskolák, amik aztán odáig vezetnek, hogy a 19. század elején megpróbálják a parókiai iskolákat törvényileg megtámogatni, és ez a társadalom alacsonyabb rétegeinek művelődését szolgálja. Angliában már a 19. század közepére meghatározóvá vált az a gondolkodás, hogy meg kell újítani a mezőgazdaságban és az iparban dolgozók ismereteit. Létrehozták a Mezőgazdasági Foglalkoztatás Királyi Tanácsát, amely kiderítette, hogy valamit kell tenni, és elkezdenek szervezni műszaki iskolákat a felnőtteknek. Megjelenik az államilag támogatott, szervezett felnőtt-tanító képzés. Fontossá válik a felnőtt korú munkások oktatása. A parasztság tanítása mindig is klasszikusan az egyház által felkarolt terület maradt. Emellett létezik az önszerveződő ismeretterjesztő kör, népkör. Eleinte polihisztor emberek, később világi értelmiségiek kezdik terjeszteni a tudást, mint felvállalt missziót. A 19. sz. második felében Angliában a munkakörülmények javításával, a munkaidő csökkentésével, gyártörvényekkel lehetővé válik a szabadidő növekményével a munkások képzése, ami többségében önszerveződésű. Németországban is megjelennek ilyen jellegű szerveződések. Dániában, mivel az agrár ország, a parasztság polgárosítását végzik el ugyanígy. A népfőiskolában, mint az intézményes felnőttoktatás első típusában, ugyanez az elv szerepel. A dán parasztságot meg is jelenítik a dán parlamentben.

Azokban a társadalmakban, ahol erről integratív módon tudnak gondolkodni, ott nincsenek konfliktusok. De ahol a társadalom szerveződése vonatkozásában az elíttek, az arisztokrácia, a nagypolgárság konzervatívva válik, ezek nem tudnak szervesen integrálódni a politikai struktúrába. A francia forradalom után a gazdasági elit liberális beállítottsága esetén úgy gondolkozik, hogy ha nem műveli a munkásait, lemarad a versenyben.

Németországban nagy konfliktusok árán az alacsonyabb rétegeknek ki kell harcolniuk, hogy ugyanolyan részét alkothassák a társadalomnak, mint más. Mivel itt nem integrálódtak ezek az igények a társadalomban, önszerveződő módon kell létrehozni őket, ki kell harcolni jogot a tanulásra, egyenlőségre. A II. világháború előtt megjelenik a németországi szociáldemokrata párt, ami jelentős irányzat a baloldali munkásmozgalomban. A hatalom párosul a tudással, a tudás pedig a hatalommal. Akik tudnak, azokat meg lehet szervezni – erre jönnek rá az angolok - és mérsékelni lehet a politikai felhangokat. Ahol nem jönnek rá, ott az alsóbb rétegek művelése párosul a politikával.

A 19. században a nép oktatása, nevelése nemzeti ügygé is válik, s a felnőttoktatást is befolyásolja a nacionalizmus megjelenése. Kiderül, hogy a felnőttoktatás ott tud fejlődni, ahol szerves fejlődési lehetőséget biztosítanak. Ebben a rendszerben a

felntökttatás funkciókat vállal fel: összefogja a felnöttek oktatását célzó intézményeket, megteremti a jogi alapot a felnöttek tanításához, a felnötkttatás szervezetei közti kooperációt segíti elő, az oktatás rendszerének más szegmenseivel való kapcsolatát koordinálja. Ez a fejlődési vonal, ami kötődik az egyházakhoz, a munkásmozgalmakhoz és a polgári liberalizmushoz, együttesen formálta ki az intézményesült felnötkttatást. Létrejön a népfőiskola, a munkásiskola, munkásgimnázium, az egyházak is szervező motorjai lesznek a népfőiskolai intézmények elterjesztésének. Maga az állam is egyre inkább felismeri, hogy a felnötteket tanítani kell.

A két világháború közötti mintegy negyedszázadban a felnötkttatásra utóbb használt „szabadoktatás” szó helyett az iskolán kívüli népművelés kifejezést vezették be a hivatalos szervek jelentéseikben és általában a sajtóban is, hogy így is elhatárolódjanak a korábbi időszak felnötkttatásának elméletétől és gyakorlatától.

1918-19-ben, a tanácsköztársaságot megelőző időszakban - amikor polgári demokratikus forradalom zajlott Magyarországon, liberális eszmék jelentek meg a politikában, és arról folyt a vita, hogy a politika gyakorlatában liberalizálják-e az intézményeket, múzeumokat, mindent. (1905-ben Szabó Lőrinc városi könyvtárat hoz létre.) Kérdés volt, hogy ezeket az állam szervezze-e meg? Tehát ebben az időszakban előkerült a demokratikus művelődés ügye, de ezt elhomályosította a szélsőséges kommunisták magatartása. 1919 tavaszán sokan támogatták, hogy demokratikus oktatás legyen. Majd Megjelent egy konzervatív oktatáspolitikai, amelynek két szakasza volt Magyarországon:

– egyik a 20-as évek szakasza, ami egy liberálisabb konzervatív politika (Klebersberg). A 20-as években a felnötkttnevelés az iskolán kívüli népművelésben jelen volt: rádió, alföldi iskolaprogram, tanítói lakásépítés, népkönyvtárak létrehozása, ösztöndíjrendszer, MTA reform stb. A felnöttek tanulásának ügye az állam részéről késett. Hozzá kell járulni az alapiskoláztatás tényleges kiterjesztéséhez: 3000 tanyasi iskolát építenek, gimnáziumokat hoznak létre. Felsőoktatás kényszerű reformjaként: a Kolozsvári Egyetem Szegedre kerül 1922-ben, A Pozsonyi Erzsébet Egyetem Pécsre 1924-ben. Felsőoktatás kényszerű reformjaként: a Kolozsvári Egyetem Szegedre kerül 1922-ben, A Pozsonyi Erzsébet Egyetem Pécsre 1924-ben. Ekkor kezdenek épületeket építeni ill. fejleszteni. Klebersberg a Pécsi egyetemet Szegedre viteti, egyéni nézeteltérések miatt.

– másik a 30-as évektől az egyre jobboldalibbá vált oktatásügy. 1920-ban létrehozzák a Numerus Clausust, amivel korlátozták – gyakorlatilag csak a 30-as évek végén - a zsidó fiatalok számát a felsőoktatásban (két zsidótörvény után).

„Amíg a húszas évek oktatáspolitikai koncepciója a hagyományos „lateiner középosztály” társadalmi és politikai bázisszerepének átmentésén és a rendszer szolgálatába állításán alapul, addig a harmincas évek kultúrpolitikai programja kibővül a parasztság politikai részvételének elismerésével. A harmincas évek elején kibontakozó népi mozgalom magyarságképe a szellemtörténeti iskola hóman-szekfűi irányzatának nemzetfelfogásától abban különbözött, hogy a magyar történelmet már nem Nyugatfüggő történelemként, hanem a magyarság függetlenség-eszményének megvalósulásként képzelte el. A népiek függetlenség-eszménye a történelmi magatartássá szublimált kurucságban is testet öltött...” (Albert G. 2006)

A két világháború közötti időszak kezdetén még működött, de célkitűzéseiben gyökeresen megváltozott a tízes években életre hívott Országos Szabadoktatási Tanács, aminek nevét 1921-ben Országos Közművelődési Tanácsra változtatták. 1922-ben azonban megszüntették, és minisztériumon belüli Iskolánkívüli Népművelési Központot létesítettek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) véleményező, tanácsadó és felügyeleti szerveként működő Iskolán kívüli Népművelés Országos Bizottsága alá

tartozott az analfabéta-oktatás, az ifjúság egyesületek, a népkönyvtárak, a népházak és az egyéb formában folyó felnőttoktatási, népművelési szervek egész sora. Az állam és az egyház szerepének fokozódására utal, hogy közigazgatásilag megyénként Iskolánkülső Népművelési Bizottságok alakultak az alispán elnökletével, a tanfelügyelőnek mint népművelési titkárnak és többek között az egyházak képviselőinek bevonásával. Az előző korszakban uralkodó társadalmi jelleg felszámolásával a VKM fogta össze az immár állami jellegű tevékenységet, amelynek céljai között első helyet kapott a rendszerben uralkodó ideológiának megfelelően a nacionalizmus, a keresztény nemzeti egység és a vallási alapon nyugvó erkölcs erősítésének gondolata. A mintegy tíz éven át a miniszteri tisztséget betöltő – egyébként az iskolázásban is számos érdemes újítást végrehajtó – Klebelsberg Kuno programjában kiemelte a paraszti kultúra felemelésének fontosságát, valamint a középosztály és az értelmiség művelődési igényeinek kielégítését. Ennek értelmében intézkedett egy 1927-ben kelt rendeletében a falusi népkönyvtárak alapításáról, amelyek rövidesen több száz kötetből álló gyűjteményekkel gazdagodtak – noha az ország mintegy 3500 községe így is ellátatlan maradt. Az olvasási kultúra emelkedését továbbra is gátolta a nép alacsony színvonala, a kellő iskolázottság hiánya. Az ennek ellensúlyozására tett lépések következtében az 1920. évi mindössze 1000 körül mozgó olvasóköri száma egyre emelkedett, és így másfél évtized múlva már minden második községben legalább egy belőlük a lakosság rendelkezésére állt. Míg a Faluszövetség alá tartozó olvasóköri inkább a paraszttromantikát, a rendszer részéről üldözött Magyar Földmunkások Szövetsége által létesített népkönyvtárak és olvasóköri saját eszméiket terjesztették. Felvilágosító munkájukban részt vállalt több baloldali író is, például Erdei Ferenc, Darvas József és mások. Hasonló eszmei különbségek jellemezték az állami támogatással és a velük ideológiailag szembenálló baloldali irányultságú tanfolyamokat, amelyeknek oktatási és nevelési céljai között találjuk például a kedélynemesítést, a jellemképzést, a nőnevelést, a gazdasági élet, a háziipar körébe tartozó ismeretterjesztést. Az észak-európai államok mintájára alakuló népfőiskolák többsége egyházi és magánvállalkozásokra épült, fő célul tűzve ki a keresztény világnézetet valló, nemzeti műveltséggel és öntudattal rendelkező, jól gazdálkodni tudó állampolgárok nevelését. A még az első világháború előtt létrehozott kísérletek után az 1920-as évek közepén már 70 körül mozgott a 18–24 éves parasztfiatalok nevelését, képzését szolgáló népfőiskolák száma. A főképpen továbbra is a különböző egyházi jellegű egyesületek vezetése alatt álló intézeteket látogató fiatalok képzésére nagyobb számban nyílt lehetőség az 1930-as években, amikor is a Leventeegyesület Országos Központjával több helyen közösen szervezett protestáns népfőiskolákat nyitott a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE), a legnevezetesebbeket Sárospatakon, Pápán és Kecskeméten), valamint a Katolikus Agrárfújásági Legényegyesület (KALOT). Az általában öt hónapos képzés a vallásérkölcsi nevelésen kívül az általános elemi szintű, valamint a mezőgazdaság körébe tartozó ismereteket nyújtott, fejleszteni kívánta tovább a jártasságot a közügyek intézésében. A népfőiskolák hallgatói autonómiával rendelkeztek, képletes faluközösségek létrehozásával törekedtek a közösségi élet kialakítására, így nevelve a fiatalokat a falvakban végzendő feladatok elvégzésére, tehát felkészíteni őket a községek vezetésére. Történetileg jelentős eseménynek tekinthető az 1943. évi balatonkenesei népművelési értekezlet, amelynek központjában a – sokszor inkább külsőségekben (viselet, gyöngyös bokréta stb.) – megnyilvánuló paraszti kultúra terjesztése állt. (Magyarországon a 20-as években a népfőiskolát nem tekintették az iskolarendszer részének. Inkább a népiskola funkcióját kívánták kiterjeszteni. Az állam finoman próbált liberalizálni, tartani a távolságot az egyházzal. Az első 1914-ben Bajszentiványon alakult, majd Kecskeméten, Szadán, Ménfőcsarnokon stb., de nem

volt állami támogatottság, tehát nem nagyon tudott megszilárdulni. Főleg, hogy az autonómiát sem támogatták, ami pedig a népfőiskola egyik szellemisége volt.)

Tehát ebben az időszakban óriási népiskola-építési program indult el. Klebelsberg Kuno három év alatt 5784 tantermet és 2278 tanítói lakást építtetett. Miniszteri működése alatt 1555 népkönyvtár, 1500 iskolai könyvtár, és 500 óvoda épült. Az iskolaépítési programmal párhuzamosan új tantervet vezet be. Az új tanterv különös gondot fordít a nyelvtanulásra, egészségügyi ismeretek szerzésére, a testnevelésre. Klebelsberg miniszterelnöksége alatt három egyetem (Debrecen, Szeged, Pécs) három főiskola (Testnevelési Főiskola Budapest, Szegedi Tanárképző, Erdészeti Főiskola, Sopron) huszonegy egyetemi klinika épült.

Az időszak végén létrejöttek haladó szellemű népfőiskolák is. Ezekről számos közlemény jelent most meg, főként a Kelet Népe című folyóiratban. A helyzetüket, céljaikat elemző vitákban több jeles politikus, író, mint például Móricz Zsigmond, Németh László, Boldizsár Iván, Féja Géza stb. foglalt állást a dolgozók kulturális felemelkedése, alkalmilag a földkérdésnek a parasztság számára előnyös megoldása érdekében. Kiemelkedő szerepet játszott a népfőiskolák között a Győrffy kollégium (amelynek hagyományait elevenítették fel a második világháború után létrehozott népi kollégiumok).

„A 1917. utáni szovjet pedagógia egyik fő célkitűzése volt a munkaiskola megalakítása. Ennek nem csupán nemzetközi tapasztalatait tudták felhasználni, hanem az orosz pedagógia hagyományait is (Tolsztoj, Necsjajev, Sackij gondolatait). A húszas évekig a hivatalos szovjet kultúrpolitika (Krupszkaja, Lunacsarszkij) kifejezetten támogatta a reformpedagógiai irányzatokat, és próbálták létrehozni az egységes szocialista munkaiskolát.” (Zrinszky 1996). Dewey, Wasburne és Montessori pedagógiája például különösen termékeny talajra talált a fiatal Szovjetunióban. Az 1930-as években azonban fokozatos ellenállás bontakozott ki a nyugati pedagógiákkal szemben, és – a politikai változásoknak megfelelően – 1936-ban „pedagógiai elhajlásoknak” bélyegezték az iskolakísérleteket. (Az 1950-es évek magyar valóságában volt megfigyelhető ugyanez a tendencia, mint arról a korabeli pedagógiai lapok ékesen tanúszkodnak.) Máig kutatások és viták tárgya az ukrán Makarenko pedagógiája, aki az általa vezetett Gorkij- illetve Dzserszinszkij-telepen sajátos körülmények között próbált meg „szovjet embert” nevelni azokból a csavargókból, bűnözőkből és árvákból, akiknek a felnevelését rábízták. Nem értett egyet a pedológia vizsgálati módszereivel, mert úgy vélte, a gyermeket elsősorban mint közösségi lényt kell tekinteni. Pedagógiája közösségi jellegű, a vezetése alatt álló telepeken az osztagokba sorolt gyerekek nevelését a „közösség diktatúrája” segítségével folytatta. A két háború közötti időszakban, erről igen keveset tudtak a felnőttképzés és a pedagógia területén dolgozó szakemberek. Neveléstani koncepcióját leegyszerűsítve és a korabeli helyzettől eltérő körülmények között alkalmazták a szocialista országokban az 1950-es, 60-as években, sokszor a felnőttképzésben is.

A századforduló előtt az akkori uralkodó rendszerrel szembenálló munkásmozgalom az 1920-as évektől is a munkásosztály politikai céljainak megfelelően foglalkozott felnőttoktatással. A szakszervezetek, a Szociáldemokrata Párt (SZDP), néhány civil szervezet, többek között a Természetbarátok Egyesülete, a sportegyletek stb. által rendszeresített tanfolyamoknak legfőbb célja volt az ismeretek terjesztése a munkások között, általában kulturális és politikai jellegű nevelésük, majd ez utóbbin belül az 1930-as évek második felétől kezdve a felkészítés a fasiszta eszmék elleni küzdelemre. A különböző szervezett tanfolyamok alsó fokán foglalkoztak az elemi ismereteknek, így az írás-olvasásnak, a számolásnak, a helyesírásnak az elsajátításával, emellett a gazdasági földrajz, a szocializmus alapfogalmainak megismertetésével,

művelődéstörténettel és a szociális eszmék történetével. A továbbképzéseken került sor az újkor történetének, a szakszervezeti mozgalom történetének, a kapitalista gazdálkodásnak a megtárgyalására, de foglalkoztak itt a társadalmi harcok történetével, a mezőgazdasággal, főként a földkérdéssel, továbbá a nőkérdés megoldásával, de több más, a technikát, az egészségügyet, a sportot érintő témával is. A munkásmozgalomhoz tartozó és azzal rokonszenvező szervek keretében folyó képzésben évenként több ezer hallgató gyarapította műveltségét, annak ellenére, hogy a munkában számos nehézséggel kellett megküzdeni. Említhető ezek között, hogy előadásait, rendezvényeit a rendőrség folyamatosan figyelte, sokszor betiltotta, gyakran hiány volt jól képzett előadókból, alkalmas helyiségekből. Nem használt a képzés eredményességének a mozgalmon belül létező irányzatok különbsége, de nem váltott ki jó hatást a művelődést az osztályharc fegyverévé tenni kívánó radikalizmus sem.

Magyarországon is, mint Európában máshol, 1945 után kezdődött a mindenre kiterjedő intézményes felnőttoktatás. Addig felnőtt tanításról és nevelésről lehet beszélni, az oktatás és képzés csak viszonylagosan jelent meg.

Nagy tanulsága a két világháború közötti a kornak, hogy felnőttoktatásról (felnőttnevelésről) csak a közművelődés, a kultúra együttes működése tanulmányozásával lehetséges, ennek a szétválasztása – bármilyen alapon - már középtávon, de hosszabb távon bizonyosan negatív anomáliákat termel a tudomány felfogásban. A felnőttoktatás hatékonysága (felnőttnevelés) csak a közművelődés, a kultúra harmonikus kapcsolatában teljesezhet ki.

Felhasznált irodalom

- Albert Gábor: Súlypontok és hangsúlyeltolódások (középiszkolai történelemkönyvek a Horthy Korszakban. Pápa. 2006
- Beke Pál – Deme Tamás: A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Széphalom, Bp.
- Belovári Anita: Közművelődés és iskolán kívüli művelődés a két világháború között a Dél-Dunántúlon (*A Somogy megyei Iskolán kívüli Népművelési Bizottság iratanyagának tükrében*). PHD. értekezés 2011.
- Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. (1945 – 1949) Kossuth Bp. 1988.
http://felnott-kepzes.blog.hu/2010/09/29/a_felnottoktatasi_tortenete_magyarorszagon
letöltve: 2010. 11. 25
- Kéri Katalin – Ambrus Attila József (elektronikus változat): Neveléstörténeti vázlatok. 1996.
- Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Bp. 1921.
- N. Szabó József: A koalíciós pártok művelődéspolitikája a politikai pluralizmus idején. Kultúra és Közösség 1990/3.
- T. Kiss Tamás: Klebersberg Kuno. Új Mandátum Kiadó, Bp. 1999.
- Zrinszky László: A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába. Okker Kiadó, Budapest, 1996.